

ՀԵՉԱԿ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԿԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՏԱՍՆԵՒՈՒԹԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 4

1905, ՅՈՒԼԻՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՈՐՈՎԸ

Ճգնաժամային այս օրերուն՝ երբ Կիլիկիոյ սարաւանդներէն մինչև Կովկասի կողերուն վրայ չղթայուած Հայութիւնը իր գոյութեան սպառնացող նորանոր արհաւիրքներ կը նշմարէ բոլոր հորիզոններէն, երբ Բըռնութեան մոլեգնած ոճրակատարները ամէն կողմէ մահ ու աղէտ կը սաղարեն մեր ազգին համար, երբ թրքահայ արիւնը չի ցամաքած՝ ռուսահայ արիւնը կը թափի, — յեղափոխական ձայնը չէ՛ որ պիտի ունայն յոյներով ու խաբուսիկ պատրանքներով օրօրէր Հայ ժողովուրդը:

Աղգային ինքնապահպանումի աւագ ու կենսական խնդիրը խօսքով չէ՛ այլևս որ կրնայ լուծուիլ: Խօսքին չըջան իսպառ անցած է արդէն, ամուլ ու տեսական խօսքին՝ մանաւանդ: Թո՛ղ մեր սթափած իմաստունները խորհրդապահութիւնն ունենան զապելու իրենց խրատատու աւելնը, թո՛ղ մեր նախախնամական մարդիկը իրենց պահեն իրենց հեղինակաւոր ու անհեղինակ կարծիքներն ու անստեղծութիւնները: Բռնկող հըրդեհին առջև ապահովագրութեան խօսքը օգուտ չունի: Ո՛ւշ մնացեր են, ու պարապ տեղը կը խօսին, կը շատախօսեն: Հիմա՝ եթէ ուրիշ բան չեն կրնար ընել, եթէ «գործելու» կամքն ու քաջութիւնը չունին՝ գերազանց Հայրենասիրութիւնը պիտի կայանար՝ իրենց համար՝ լռելուն մէջ:

Աղգային ինքնապահպանումի անհրաժեշտ ու անյետաձգելի գործին կարելիութիւնը ամենամեծ մասամբ կախում ունի դիմադրական կորովի ապացոյցներէն, զորս կոչուած է սալ Հայ ժողովուրդը՝ իրեն վերապահւած գերադոյն փորձանքներուն մէջ:

Ըսինք, կրկնեցինք, յեղեցեցինք ասկէ՝ պէտք եղածին չափ և պէտք եղածէն աւելի՝ թէ դուրսէն, հեռուէն, օտարէն բան չունինք սպասելիք, թէ ո՛չ միայն տխմարութիւն է մեզի համար մարդասիրական կամ դիւանագիտական օգնութիւններ ու պաշտպանութիւններ — որոնք բռնադատուելով միայն կուգան — ալեկալելը, այլ ամօ՛թ է մանաւանդ ստրուկ ու մուրացկան ժողովուրդի աղաչաւոր սա կեցուածքը, որ ա՛յնքան երկարատեւ մեզ ողորմութեան ու արհամարհանքի արժանացուց: Դուրսէն, յոյս չի՛ կայ մեզի, և եթէ չենք դադարիր օտար չըջաններու մէջ հայկական բրօքականտին համար դրամ ու աշխատանք վատնելէ՝ անմիջական ալընկալութիւններով չէ՛ ատիկա, այլ համակրութեան ու ծանօթութեան հող պատրաստելու համար լով՝ որպէսզի կարենանք օր մը ասոր գրական արդիւնքը քա-

ղել՝ երբ ընդունակ հանդիսանանք ուրիշ տիտղոսներ ներկայացնել ժողովուրդներու և անոնց վարիչներուն համակրութեան՝ քան այսօրուան մեր «քրիստոնեայ», «խեղացի», «աշխատասէր», «խաղաղ», «տառապող», «ջարդուող» ցեղի տիրահաշակ տիտղոսները...

Անգամ մըն ալ, դուրսէն յոյս չի՛ կայ, և մենք միս մինակ ենք՝ ապաւինելու ո՛չ մէկ ուրիշ բան ունենալով՝ բայց եթէ մեր կորովը միայն...

— Ի՛նչ ամրակուռ ու ապահով ապաւեն՝ այդ կորովը, պիտի հեգնեն սկեպտիկները, առնալուրիկ ու ժխտական էակներ՝ որոնք չեն կրնար հասկնալ թէ ժողովուրդի մը կորովը ամենէ անվկանդ ու անառիկ պատնէշն է՝ Բռնութեան բոլոր դժուրութիւններուն դէմ:

Եւ աճապարե՛նք ըսելու թէ Հայ ժողովուրդը զուրկ չէ՛ եղած երբեք այդ կորովէն, ու զուրկ չէ՛ ալ այսօր: Միայն թէ մեր աղգային կորովը յաւէտ կրաւորական հանգամանք մը ունեցած է, անիկա կայացած է անուր հարստահարութիւններու և անհնարին տառապանքներու սոսկալու դերմարդկային կարողութեան մէջ: Հակառակ Չարիքի բոլոր ուժերուն՝ որոնք չղթայողեր մոլեգնութեամբ խուժած են միշտ մեր վրայ՝ արիւնի ու աւերի մէջ խեղդելու մեր գոյութիւնը, մենք կրքացած ենք ապրիլ ու տեւել՝ շնորհիւ մեր աղգային կորովին: Ու գերազրական չափով մը ունեցած ենք այդ կորովն, որուն սակայն — նոյնիսկ մեր աղգային յեղափոխական զարթնումէն ետք և մինչև վերջին տարիներս — պակասած է կարծես արութիւնը, վճռակոտնութիւնը, յանդգնութիւնն ու դիմադրողականութիւնը: Մարդ կը հիւսնայ՝ երբ կընկատէ՝ դարաւոր հալածանքներու և անասելի աղէտքներու տարափին տակ Հայ ժողովուրդին անփառունակ այլ անընկճելի կորովը ինքզինքը իր ազգ պահպանելու: Բայց մարդ չի կրնար միևնոյն ատեն չի գարմանալ որ աղգային ինքնապահպանումի այդ անսպառ կորովը ա՛յնքան քիչ արտայայտւած ըլլայ խիզախ ու դիւցազնական ըմբոստացումի ժէսթերով ու մղու միերով: Չենք բացատրեր այս երեւոյթը, զայն կը հաստատենք միայն, առանց յամենալու անոր պատճառները փնտռել Սարկութեան մեր սպաւոր ու միսթիքական դաւանադրքին մէջ: — Տարօրինակ թելադրական ու սահմակեցուցիչ բան մը չունի՞, սակայն, դիտել թէ նոյնիսկ վերջին տասնեակ տարիներու արիւնոտ ընթացքին՝ Հայ կորովը դուրս չեկալիր դիմացիուն կրաւորականութենէն, չի դադրեցաւ հեղեղութեան ուժ մը (force d'inertie) միայն ըլլալէ՝ Բռնութեան բոլոր դժնդակ հարուածներուն դէմ: 300,000 դիակներ աւելին՝ որոնք իրենց եռապատիկ թուով Հայեր սրբացուցին, այրիացուցին, սեռուորեցին, բայց

սոսկալիորէն ստորնացուցիչ բան մըն է՝ մեր ազգային արժանապատուութեան համար՝ մտածելը՝ թէ Հայու արիւնով յղիացած, խողացած Զէքի փաշաները կրցան համարձակ ու վեհապանձ շրջիլ Հայաստանի կարմիր ճամբաներուն վրայ՝ առանց որ հարիւր հազարաւոր սգացող վերապրողներէն մէկը՝ իր «հոգիէն վազ անցնելով» ծառանար անոնց դէմ և իր եղբոր, կնկան, զաւկին կամ հօրը վրէժին դաշոյնը միւէր անոնց կուրծքին։ Հայ Վրէժխնդրութեան պատուհասներէն զերծ մնալու իրենց բացարձակ վստահութիւնը չէ՞ր միթէ որ անպատկառ ու սանձարձակ դարձուց Տաճիկ Բռնութեան մեծ ու փոքր վատհոգի գործակատարները...

Բայց մենք չենք սպասեր որ Հայ ժողովուրդը կարող հանգիստանայ՝ մէկ օրէն միւսը՝ հերոսական սխալի խոյանքներու։ Յեղափոխական փոքրամասնութեան բաժինն է տալիս, և մենք կը հաւատանք՝ թէ յեղափոխական կորովը պիտի չի պակսի երբէք այն հսկայ ճիգին, որուն մէջ կոչուած է վստահել։ Ասիկա թո՛ղ չի հասկցուի իբր փորձութիւն մը յախուռն ու անկապակից խիզախութիւններու։ Ամէն ժամանակէ աւելի պարտաւորուած ենք հաշուել ու կշռել յեղափոխական գործունէութեան մէջ մեր առած իւրաքանչիւր քայլը։ Բայց ամէն ժամանակէ ալ աւելի վստահ ենք՝ թէ յեղափոխական անդիմադրելի յանգեցութիւնն ու հրաշագործ անձնութիւնները պիտի չի թերանան՝ ազգային ինքնապաշտպանումի և ազատագրութեան Գործին արդէնքներն հարթելու, միջոցներն ստեղծելու և կիրարկելու համար։

Հայ ժողովուրդին կը մնայ հասկնալ յեղափոխական այդ արի փոքրամասնութեան պահապան հրեշտակի դերը, չի խրաչիլ, չի շուարիլ, չի տազնապիլ անոր անողոք ու խորհրդաւոր երեւոյթներէն, չանիծել, չի բանտարկել զայն ստրկօրէն, այլ անոր դաժան գեղեցկութենէն սարսուռ, և եթէ ոչ ամենուրեք կարենալ անոր հետեւիլ՝ գոնէ բարոյապէս ու հոգեւին զօրավիգ կանգնիլ անոր փրկարար ու հայրենախնդիր հետապնդումներուն...

Այդպէսով, ու այդչափով գոնէ, Հայ ժողովուրդը — իրեն համար թափուած նուիրական ճիգերուն ու զոհուող անդին կեանքերուն արժանի — իրմէ պահանջուած ապացոյցը պիտի տար ազգային ճշմարիտ ու գիտակից կորովի։

ՍԻՒԼԿԵՆՆ ԵՐՁԵԳՆԵԳ

Ի՞նչ կ'ուզէք որ դրեմ ձեզի այն բնագաւառէն, որ Հայութեան ազատաշունչ ըղձանքներուն խանձարուրքը ըլլալու սահմանուած է մանաւանդ այն օրերէն ի վեր՝ երբ Հայը՝ ախուր ու արիւնոտ մաքառումներէ վերջ՝ զգաց թէ ո՛ւր պէտք է փնտռէ իր ոտքին հաստատուն կուտանը ազգային ազատութեան պատերազմը յաջողցնելու և թափուած ու թափուելիք արիւնները արգասաւորելու համար։ Երբ Յեղափոխութեան անձնուրաց մարտիկներուն ա՛յնքան զոհաբերող հոգին, և ազգային փրկութեան ա՛յնքան կենսական հարցը աչքերուն առջև բերելով՝ պահ մը կը նայիմ կիլիկեան աշխարհի անտարբերութեան վրայ, չեմ կրնար արցունքս ու ափսոսանքս զօպել։ Բարքերու ո՛րքան ստորնացում, և նկարագրի ի՛նչ վատասերում։ Մարդ ամօթ կը զգայ

սարդապէս, իր անհատական գիտակցութեան առջև, երբ կը տեսնէ՝ թէ Հայ անունը և Հայ գգացումը ցեխերու մէջ նետուած է ձեռքովը այն մարդերուն, որոնք կիլիկեան երբեմնի առիւծներու սիրտին տեղ, հիմա երկշոտ ազուէսներու հոգին կը կրեն։

Ի բնէ չահախնդիր այս ժողովուրդը, որ տասը փարայի համար իր եղբայրը մատնելու բոլոր յօժարութիւնները ունի, կը վարմանամ, թէ ի՞նչպէս կրնայ հանդուրժել այն ծայրայեղ հարստահարութիւններուն որոնք օրէ օր ու ժամէ ժամ ի գործ կը դրուին թուրք կառավարութեան ու անոր պաշտօնեաներուն ձեռքով։ Կը սպասէինք որ գոնէ, եթէ ազգային ընդհանուր բարօրութեան տեսչանքը հաւատք մը չէ եղած իրենց համար, գոնէ իբրեւ շահասէր մարդիկ՝ գործնական ու զինուած փորձ մը ընէին իրենց շահերը պաշտպանելու համար հանգէպ այն կառավարութեան, որ «Հայրա-խընամ» պիտակ անունին տակ գաղանային գործելով կը նուիրագործէ սուլթանական արիւնոտ գաշը։ Կեանքի շարժումը կիլիկեան գաւառներուն մէջ սահմանափակուած է անզգայութեան, սխալ հասկցուած կրօնամոլութեան և հաճոյքի թոյլ բարոյութեան մը մէջ։ Անհեռատես ժողովուրդ մը, որ այսօրուանը միայն կը խորհի ու կը տեսնէ, և կը թողու որ կառավարութեան ընդհանուր դրութիւնը մէկ կողմէն, կաշառակեր սալաշտօնեաներ միւս կողմէն և քաղաքներու ու գիւղերու մէջ վիտացող աւազակներ շարունակ քամեն հայերուն արիւնը իրենց երակներէն։ Ազգային տեսակէտով պատուոյ գգացումը գոյութիւն չունի անոնց համար։ Եւ արդէն ի՞նչ կ'արժեն այդպիսիներուն համար ազգ և հայրենիք, որոնք տակաւին ընտանեկան կեանք մը չեն կրցած ստեղծել իրենց համար իրենց սուներէն ներս։ Ժողովուրդ մը, որուն միակ տենչանքը և ապրելուն միակ նպատակն է հաճոյքը, չի կրնար իբրեւ ատաղձ ծառայել ազգային այն մեծ նպատակին, որուն նուիրաւորները պէտք է նախ և առաջ գիտնան ուրանալ ո՛չ միայն իրենց հաճոյքները, այլ և իրենց կիներն ու զաւակները, քանի որ մեծ գործերը մեծ զոհողութիւններով կրնան ձեռք բերուիլ։ Ստոյգ է որ կնաթողութիւնը, երկինութիւնը և ընտանեկան գայթակղութիւնները մեծ համեմատութեամբ վարդապատ են կիլիկեան սահմաններուն մէջ, բայց ասոնք ամենը տեղի կուենան միմիայն զգոյարանական հաճոյքին մէջ նոր զանազանութիւններ ստեղծելու համար։

Մարդ կը վախնայ շատ անգամ ազգային անունն իսկ յիշատակելէ անոնց մօտ, որովհետեւ անոնք մատնութիւնը իբրեւ դիւցազնութիւն նկատելու չափ ստորնացած են։ Իսկ անտարբերութիւնը, ո՛հ, հասարակաց բարիք մըն է, օրհնութեան միակ աղբիւրը, իրենց կեանքերը ապահովելու համար։ Ու չեն ուզեր ըմբռնել սա կէտը, թէ սե անտարբերութիւնով մեծցւած կեանք մը պարզ որսաւորութիւն մըն է թուրք կառավարութեան քմահաճոյքին, որ անտեսանելիօրէն իր գլխուն վերև կախուած կը մնայ ամէն օր։

Ամէն յաջողութիւն, ամէն բարիք, ամէն գործ եկեղեցականէն սպասելու իրենց կրօնական տկարամբտութիւնը իրենց անկումին մեծագոյն պատճառներէն մին եղած է և իրենց մէջ սպաննած բոլորովին գործնական միտքի մը գոյութիւնը, և զիրենք անընդունակ ըրած է ո՛ւրէ լաւագոյն գործի։ Ամբողջ կիլիկիոյ աշխարհը աչքերնուդ առջև բերէք, մաէ՛ք չուկաները, ազարակները և պիտի տեսնէք թէ յաջողած մարդերը պանդուխտներն են, որոնք խորքերէն, Բալուէն, Կեստրիայէն, Նիկիտէն և ինչ. եկած հաստատ-

ւած են Կիլիկիոյ սահմաններուն մէջ, և փայլուն դիրքեր դրաւ ինքնին, ծոյլ, անհոգ Կիլիկիացիներու քթին տակ: Յաճախ կը մեղադրենք Կիլիկիոյ կաթողիկոսները, և անոնց կը վերագրենք ժողովուրդը բարոյապէս սպաննած ըլլալու մեծ ոճիրը: Բայց տակաւին ցարդ չի փնտռեցինք թէ ո՞վ է մեծ յանցաւորը, ժողովուրդը, թէ կղերը: Եւ մանրակրկիտ ուսումնասիրութենէ մը վերջ դիւրին պիտի ըլլայ համոզուիլ, թէ յանցանքին պատասխանատուութիւնը պէտք է հաւասարապէս բաժնել ժողովուրդին և կղերին միջև, որոնք հաւասարապէս անփոյթ գտնուած են իրենց կենսական պարտաւորութիւնները գործադրելու մէջ: Եւ այդ անփութութիւնը ջլատած է այն կորովն ու հոգին որոնք անհրաժեշտ են ո՛չ միայն աղքի մը արժանապատուութիւնը, այլ և անհատին կեանքն ու իրաւունքները փրկելու համար: Եւ այս ջլատութիւնը պատճառ կ'ըլլայ որ լռենք ամենէն ստորին նախատինքներու հանգէպ, լռենք երբ մեր աղջիկները կը յափշտակուին, լռենք երբ գիշերով դիմուած թուրք սրիկաներ կուգան անկողիններէն վերցնելու իրենց ամուսնոյն կուշտը քընացող կիները, լռենք երբ գողեր՝ փօխներու քթին տակ՝ մեր գոյքերը կը քաշեն կը տանին մեր տուններէն, լռենք երբ անիրաւօրէն կ'ապտակուինք թուրք ոստիկաններէն: Եւ մեր այդ բարոյական պակասին համար, և մեր ջլատութեան իբր արդիւնք, մեր ձիերը փոխ կուտանք թուրք կառավարութեան, երբ Մակեդոնիոյ արիական շարժումը զսպելու համար կը ստիպուի զօրք դրկել Պուլիարիոյ սահմաններուն վրայ, զինուորական տուրքներն փոխանակ 37 դրուշի կը հարկադրուինք 50 դրուշ վճարել, երբ Նէմէնի արաբական արդար ու փրկարար ապստամբութիւնը կը սպառնայ դժոխային խալիֆային արիւնոտ գահակալութեան, ու չենք փընտռեր թէ ի՞նչու տուրք վճարենք կառավարութեան մը, երբ անիկա մեր գրամներով զմեզ կեղեքելէ, հարըստահարելէ, մեր պատիւը բռնաբարելէ, մեզ թալանելէ, սպաննելէ զատ ո՛րէ մարդկային ծառայութիւն չի մատուցաներ մեզի: Ա՛յ, ո՛րքան անդգայ դարձեր ենք, ո՛րքան դիակնացեր ենք, որ մեր պէնքերուն ուժը չենք ուղեր միացնել Մակեդոնացիին ու Արաբին, միասին կուտելու համար հասարակաց թշնամիին դէմ, որուն հասցէին հազարաւոր անէծքներ կը տեղան մութին մէջէն: Դեռ անցեալ օր թուրք մը իր զաւակին զինուորագրութեան առթիւ տեղի ունեցած անիրաւութիւններն ու անլուր հարստահարութիւնները տեսնելով՝ հրապարակի վրայ գլուխը բացած կը պոռար. «Աստուած ի՞նչու չի տեսներ այս կառավարութեան անիրաւութիւնները, և տէր մը չի զրկեր մեզի»: Դերուներ թուրքին արցունքոտ այս հառաչանքը ամենուն կուրծքէն կը բլլի, բայց ո՛չ ոք կ'ուղէ ըմբռնել թէ մե՛նք ենք որ պէտք է վերջ տանք հարստահարութիւններուն, մեր գէնքերուն մուխին տակ հարստահարիչներն ու իրենց կուռքը եղող Մարդասպանը զրկելով կեանքի իրաւունքէն: Կը լսենք թէ Ասանայի կառավարութիւնը հեռագիր մը բռնած է հեռագրատունէն, և այդ հեռագիրը՝ քաշուած Ծովակալ Թօփօրի սա պէս կը խօսի թուրք կնոջ մը բերնով. «Յանուն թուրքիոյ խլամ և ոչ-խլամ կիներուն, կը շնորհաւորեմ ձեր փառաւոր յաղթանակները: Մի՛ դարձանք երբ կին մըն է ձեզ շնորհաւորողը, որովհետեւ թուրքիոյ մէջ դձեպ շնորհաւորելու արժանիքը և կորովը ունեցող էրիկ մարդ չէ՛ մնացած»: Թուրք կնոջ հեռագրին այս բովանդակութիւնը հիւսնալիօրէն կրնայ պատմել թուրքիոյ այրութեան բարոյական անկումը,

և ջլատութիւն արտադրած աւերքը: Այս պարագան ո՛չ ոք կրնայ ուրանալ: Եւ չենք զարմանար այս հակադրեցութեան վրայ: Թուրք պետութեան կործանումին ճնշումը ա՛յնքան բրտօրէն ինկած արդէն իսկ արիական կորովէ զուրկ մեղի ժողովուրդներու վրայ, վերցուցած է անոնցմէ ամէն ինչ որ կրնայ ապացոյց մը նկատուիլ մարդկային անհատականութեան: Մասնաւորապէս Կիլիկեան ժողովուրդներու այս բարոյական ընկճումը տեսնելով, և տեսնելով իրենց կեանքին ու պատուոյն դէմ եղած ամենօրեայ սպաննութիւնները, կը մտածեմ ու կը զարմանամ, թէ ի՞նչու բնականէն իբր օրինակ առնուած և առածի կարգ անցած սո՛ճմարտութիւնը — «արջ օրհասականը հզօրացոյնս կռուին» — չէ կրցած օգտակար դաս մը ըլլալ այս հիւսնալ ժողովուրդին:

Կղերի մասին ալ միեւնոյնն է, զոր պիտի կրկնենք դժբաղդաբար: Կիլիկիոյ Աթոռին կաթողիկոսական այս ընտրութիւնը ճմարիտ պատուհաս մը եղաւ բոլոր Կիլիկիոյ, և իր անգործական, պորտաբոյժ կեանքը նոր և ահաւոր յուսախաբութեան մը գրգեց ժողովուրդը: Երբ Աթոռը պարապ կը մնար, լաւագոյն յոյսեր տրուիլ կուտային ամենուն սիրտը: Անարժանի մը դահակալութիւնը իսպառ ցամքեցուց ոմանց հոգիները հայրող կայծերը, և տիեզերական լքում մը ծնեցուց ամենուն հոգիներէն ներս: Ինքը իր անձնական ապիկարութեամբ ո՛չ միայն կաթողիկոսական անունին արժանի գործ մը չի կրցաւ կատարել Աթոռին վրայ կամ շուրջը, այլ և իր մօտը հաւաքեց կարգ մը երեսօղիմական սրիկայ վարդապետներ, որոնք առաջնորդութեան մը պատրուակուած անունին ներքեւ ամէն հրէշութիւն գործելու ընդունակութիւնն ունին: Սոյն Աթոռին մօտիկը եղող Հաճըն երկպառակութիւններու և անհատական կամայականութիւններու բոյն մը դարձած է, և Կաթողիկոսը կը քննանայ: Զէյթունի նման կարեւոր և պատմական վիճակի մը իբր առաջնորդ կը զրկէ վարդապետ մը, որ տակաւին իբր մարդ իր գոյութիւնը ապացուցանելու անկարող կը գտնուի: 1028ին երբ Ռումանոս Գ. Կայսր Հալէպի վրայ գացած միջոցին Սեւեռ հանդիպեցաւ, հոն տեսաւ վանականներու ահագին բազմութիւն մը, և սրտնեղելով ըսաւ. «Ես իմ կեանքիս համար աղօթողներու պէտք չունիմ, իմ թագաւորութեան ծառայելու համար աղեղնաւոր զինուորներ չինեցէք այս մարդիկը»: Այդ աղեղնաւորներու չզոյութիւնն էր որ այսօր այդ Հայ կամ Սեւեռը իսլամացած հայերու կեդրոն մը չինած է: Ես կը խորհիմ թէ մինչև որ Յեղափոխութեան փրկարար ոգին չի կաշտուրէ Կիլիկեան այս ժողովուրդները, և զանոնք գիտակից չի չինէ ինքնապաշտպանութեան ա՛յնքան կարեւոր և անհրաժեշտ գործին, Կիլիկիան ո՛չ մէկ ծառայութիւն կարող է մատուցանել մեր ազգային դատին և մեր ազգային փրկութեան բաղձանքներուն իրագործութեանը:

ՊԱՐԹԵՂ

ԹՂԵԿՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կ. Պոլիս 2/15 Յունիս 1905

Տաճիկ բռնակալութեան և իր սեղմումներու շրջանակը օր աւուր նեղնալու վրայ է, և ո՛չ միայն տաճիկական ներքին դաւաճներու, այլ նաև մայրաքաղաքի բռնակշուրթիւնը ստրկօրէն կը կրէ, կը տանի գերութեան շղթան: Բանի մը շարաթ կը բաւէ Պոլիս անցնել՝ դիտելու համար թէ անհատական իրաւունքներու, գրք-

չի և խօսքի աղատութեան, ինչքի և պատիւի ապահովութեան և ասոնց նման հարցերու ո՛րքան քիչ կայ նշանակութիւն ընծայող: Ամենամեծ մասամբ՝ փա՛ռք կուտան որ կեանքերին ողջ է, թէ զլուխներին դեռ կը կանգնի իրենց ուսերուն վրայ, փոյթ չէ՛ թէ կը հարուածեն ու կը սարսափեցնեն շարունակ այդ գըլուխները... Խեղճ թշուառներ, սօփալի և սօֆթթալի օրերը կը յիշեն անոնք, կոտորածներու տառնակներն առթիւ...

Այսօր, տաճկական ռէժիմին տակ հեծող Հայութիւնը եթէ՛ դոնէ առժամապէս՝ զերծ կը մնայ ընդհանուր կոտորածէ, քայլ առ քայլ վրայ կուտայ սակայն իր հնադարեան առանձնաշնորհումները: Տաճիկ բօլիսը անոր եկեղեցիէն, վարժարանէն, տունէն ու խանութէն ներս մտեր է, և դայն կը հարստահարէ անխղճահարօքէն:

Թուրքիոյ Հայ եկեղեցիներն ունին Աղքատախնամ կոչուած մարմիններ, որոնք իրենց շրջանակներու կարօտ հիւանդներուն ձրի դեղ կը հայթայթեն, բժիշկ կ'ուղարկեն և աղքատներուն հաց ու սնունդ կը բաշխեն: Աղքատախնամի անօրէն խորհուրդները ամէն թաղի մէջ կը կազմուին թաղական խորհուրդի միջոցաւ, և ունին իրենց արամադրութեան տակ երկու-երեք հարիւր ոսկի դրամադուլիս, երբեմն աւելի: Այս զուգարները կը գոյանան փոքրաքանակ նուիրատուութիւններով և գանձանակի հասոյթներով:— Հիմա կառավարութիւնը արդեւ կը յարուցանէ գանձանակներու շրջաբերութեան դէմ, առարկելով որ անոնց հասոյթը կարելի է գործածուի «Ֆէսատ» (յեղափոխական) նպատակներու: Կառավարութիւնը կ'արգիլէ նոյնպէս որ Աղքատախնամի անդամները ժողով գումարեն, պաշտօնական նամակ ցրուեն և այլն՝ միևնոյն առարկութիւնը մէջ բերելով: Յայտնի բան է որ ասիկա ուսական սիսթէմ մըն է՝ Հայերը երենց իրաւունքներէն զրկելու և հազարաւոր աղքատներ և հիւանդներ թշուառութեան մատնելու:

Թուրքը Հիմա լռելեան կը մեռցնէ Հայերը:

Աղքային կեդրոնական վարչութեան անդամներէն մէկը ինձ հաղորդած է թէ Ռատիկանութեան նախարարը՝ Թէղբիրէ մը ուղարկելով Պատրիարքարան՝ կը պահանջէ որ շարք մը Հայ եկեղեցականներ և աղգային պաշտօններ վարող աշխարհականներ Պուլէն հեռացուին անյապաղ: Ասոնք երբեմն քաղաքական յանցաւորներ են, ապա ներման արժանացած, բայց կ'երևի թէ Սուլթանը ետ կ'առնէ կոր Հիմա իր առատագութ շնորհը: Ռատիկանութիւնը կը հրամայէ. «Պէ՛տք է հեռանան և աքսոր երթան անոնք»— թէ և այժմ ո՛չ մէկ յանցաւոր արարք կը գործեն: Եւ նոյնիսկ Օրմանդատէ Պատրիարք մը՝ իր մարմնոյն ահագին զանգուածովը՝ չէ կարող թուր ըլլալ իր խեղճ եղբայրակիցներուն...

Այս խեղճերն արգէն երկար ժամանակէ ի վեր կ'ապրին ոտակական հսկողութեան տակ. ի՛նչ որ խօսին և ո՛ւր որ երթան՝ անմիջապէս կը տեղեկագրուի դադարի ոտակականներու ձեռամբ: Մէկ խօսքով՝ ասոնք իսկապէս ներման արժանացածներ չէին, այլ պատիժի շարունակութիւնը կրողներ:

Ահա՛ այսպիսի անտանելի կացութեան մը մէջ կ'ապրէր նաև Գեր. Եղնիկ Եպիսկ. Ապահունին, որ ինչպէս յայտնի է՝ Պուլիսէն փախած է այժմ և Եգիպտոս ապաստանած՝ դոնէ ազատ չունչ մը առնելու:

Տաճկական կառավարութեան ռէժիմը ո՛չ մէկի վրայ վստահութիւն չունի: Թուրք կառավարութիւնը նոյնիսկ իր սեփական ժողովուրդին վրայ հաւատք չունի,

և վախնալով որ եւրոպական գաղափարներն հետզհետէ կը լուսաւորեն Թուրքը՝ անիկա այժմ գոցել է տուեր բոլոր թատրոնները, «գարակէօղաները», «հէյալ»ները, արգիլել է նուագածութիւնը, որպէսզի թրքուհիները չանրարոյականան (?), և թոյլ չիտար սիրային ո՛ւնէ գրական հրատարակութիւն:

Ու բոլոր այս սեղմումներուն մէջ երկրին քրիստոնեայ Հայն է որ կը տուժէ մեծագոյն մասամբ. ընկճուած միւսիւմանը իր կարգին կրկնապատիկ կ'ընկճէ Հայը և լռելեան կը կողոպտէ, կը բռնաբարէ Հայ ժողովուրդին դարաւոր իրաւունքներն ու սեփական միջոցները:

Օրմանեանի նման թրքամոլ Պատրիարք մը անգամ չի վայելեր տակաւին թուրք ռէժիմին լիակատար վստահութիւնը:— Մէկ քանի շաբաթ առաջ, ոտակականութիւնը ձերբակալած էր Օրմանեանի սեփական բարապանը, որ շնորհաւորական քարթեր կը ցրուէր աստ անդ... Չէ՛ր կարելի, խորհած էր թուրք կառավարութիւնը, որ այդ քարթերուն հետ յեղափոխական յայտարարութիւններ ալ ցրուէին... Տխմարները. Օրմանեանն է որ պիտի ընէր ատիկա:

ՀԻՆ ՆԱԽԻՋԱՆԻՆԻ ԿՈՏՈՐԱՆԻ

(ՆԱՄԱԿ ԿՈՎԿԱՍՏԻՆ)

Տփղիս, 10 Յունիս, 1905

Դարձեալ ձեզ ցաւալի լուրեր պիտի հաղորդեմ: Մեր հանգամանքները շատ փոխուեցան: Ռուսական երկիրը ալէկոծ, մարդոց կեանքը անապահով՝ կարծէք թէ այսօր կամ վաղը մի ընդհանուր յեղափոխութիւն պիտի բռնկուի: Հայերիս վիճակը սպասողական է, և ի՛նչ տխուր երևոյթներով: Ի՛նչ է սպասում մեզ, դա ամենադժուար հարցն է: Շարունակական գործադուլը, և այն էլ ամէն խաւերում, քայքայեց ժողովրդին, պատերազմը մի կողմից և սա էլ միւս կողմից:

Ինչպէս անշուշտ լսել էք ցարդ, Մայիս 11ին, կէսօրից յետոյ ժամը 3.10 ին Բագուում բոմբայով սպանուեց վերջին կոտորածների հեղինակ նահանգապետ Իշխան Նակաշիցէն, երկու թուրք, մի կողակ և կառապանը ևս սպանուեց են: Ո՞վ է սպանողը. ահա՛ հարցը: Առ այժմ բռնուած է մի յոյն: Ըստ ոմանց տուելուն, սպանողը Միլլէր աղգանուամր մի գերմանացի է, որ այդ նպատակով եկել է արտասահմանից, և ըստ ոմանց էլ՝ Հայ է, ևւն. (*)

Մայիս 10ին, Տփղիս լուրեր հասան, հեռագիրներ ոտացուեցան, որ Հին Նախիջևան քաղաքում կոտորած է սկսուել, թուրքերն ու պարսիկները կոտորում են Հայերին: Այս բոլորը այժմ ճշգուեցաւ: Դեռ Մայիսի ճից էր որ սկսուել էր այդ բանը, բայց չուտով հանգըստացել էին: Սակայն այդ գործի զլուխները, այն է պետութիւնից կարգուած գործակալները, որոնք երգըւել են ամէն տեղ պարսիկներին և առհասարակ մահմետականներին զինել Հայերի դէմ, իրենց ժանտ ուխտը գործադրեցին և Մայիս 10ից Հին Նախիջևանը պատերազմի դաշտի փոխուեցաւ: Հայի արիւնը հոսում էր: Տեղւոյն կառավարչապետի յաջորդը հեռագրով զիմեց Կաթողիկոսին և Սաթուհեան եպիսկոպոսին, վերջինս էլ Փոխարքայ Վորոնցով Տաշքովի, ո-

(*) «Դրօշակ» իր յունիսի համարին մէջ ծանոյց՝ թէ Հ. Յ. Դ. Կովկասեան Կ. Կովիտէի որոշմամբ կատարուել է այդ տէ՛որը:

(Ծ. Խ.)

ընդ պատասխանել էր թէ՛ «Ես միջոցներ ձեռք կ'առնեմ, բայց դուք էլ վերջացրէ՛ք ձեր՝ Հայոց կոմիտէները»։ Կոտորածի առաջին առնելու համար Երևանեց անմիջապէս գնացել և Կարապետ վրդ Տէր-Մկրտիչեանը որ մեծ գեր է խաղում Նախիջևանում, և այս իսկական հոգեւորականին շատով ենք պարտական։ Նախիջևան գնացել է նաև Երևանի քաղաքագլուխ Մելիք Աղամալեանը, Տփլիսից գնաց Անդրկովկասեան Շէյխու-լ-խալամը և Երևանից էլ զօրք։ Ալեքսանդրաբոլ քաղաքը բժշկական արշաւախումբ ուղարկեց, որի գլուխն անցած է բժիշկ Տէր-Սահակեանը։ ամէն կողմից նիւթապէս օգնում են, բայց ցաւն այն է որ կոտորածը թէպէտ հանդարտուեց քաղաքում, չընկալքում չարոնակում է։ Երևանցի են հայ յեղափոխականների խմբերը, գլխաւոր խմբի գլուխն է անցել «Քիցա» կոչուած յեղափոխականը։ Կոտորածը տարածուել է նաև Շարուր-Դալարեան գետաշում։ Առ այժմ մեզ հասած տեղեկութիւնները ցոյց են տալիս որ մեծ կոտորածներ են եղել Նախիջևանում, Ջահուկ, Կարախանրէկու, Թաղաքէնդ, Սալեւու և այլ գիւղերը։ Նաեւ սպանուած են, շատեր այրուած։ Բոլորովին այրուած է Թումիուկ կամ Թմիուկ գիւղը։ Այժմ գործում են յեղափոխական խմբերը, որոնցից մէկը ետ է խել թուրքերից յափշտակուած «Հազարափրկիչ»ը։ Կողոպտուած են վանքերը, գիւղերը։ Եթէ հաւատանք լուրերին, հայոց խումբը պայթեցուցիչ բոմբաներով ոչնչացրել է չորս հարիւր պարսիկից աւելի։ Նախիջևանում բացուած է հիւանդանոց վիրաւորներին դարմանելու համար։ Մինչև զօրքի հասնելը մեռելներն անթաղ մնացել էին փողոցներում՝ շների կերակուր։ — Տփլիսից 6000 ռուբլի ուղարկուեց Նախիջևանի Առաջնորդարանը։

Նախիջևանի գէպքերի մասին ստացուած հեռագիրներից յետոյ Տփլիսում էլ լուր տարածուեց թէ թուրքերը՝ որոնց իբր թէ ոստիկան Գլէբովը (ճրդ քաղաքամասի) գէնք է բաժանել, ուղում են միանալ ռուս անգործ թափառաւորներին հետ, որոնք գիտմամբ բերւած են այստեղ, և յարձակուել հայերի վրայ։ Քաղաքում ընդհանուր վախ տիրեց։ Բայց հայերն սկսեցին դիմել, և եթէ գէպքը տեղի ունենար, ես կարծում եմ որ մենք կը ջարդէինք նրանց, եթէ՛ ի հարկէ՛ զօրքը չօղնէր նրանց։ Բայց մեր հասկացող մասը միանալով թուրք, պարսիկ և վրացի բանիմաց մարդոց հետ, Մայիս 17ին, քաղաքային վարչութեան մէջ, նախագահութեամբ քաղաքագլուխ Բրիտտափոր վերմիչեանի, որոշեցին այդ բանի առաջին առնել, և քաղաքիս թրքաբնակ մասերում հայերից գաղտնի պահապաններ են դրուած։ Հէնց այդ ժամանակներում ըստացուեց լուրը որ ռուսական ռազմային նաւատորմի զորք նապոնացուց նախաճաշի է փոխուել, ջարդ է կերել։ այդ լուրը հանգստացրեց ամենքին, և ինչպէս տուում են, զէնքերը ետ են հաւաքել թուրքերից։ Ռմանք էլ ասում են որ թուրքերը հասկանալով թէ կառավարութիւնը ինչպէս դիմեց իր նպատակներին և շահերին է ծառայեցնում, ասել են որ եթէ կոտորած անեն Տփլիսում, նրանք հայերին ռուսներից չեն կարող զանազանել ու վրացուց և ռուսաց էլ կ'ոտորեն։ Տեղւոյս Առաջնորդարանի վախճալով թէ մի գուցէ ընդհանուր յեղափոխութեան տեղիք տայ, ետ է ասել զէնքերը, որոնցով լցուած են եղել մզկիթները։

Վերջերս սարսափելի կերպով շատացել է ոստիկանների սպանութիւնը։ օր չի անցնում որ կ'ամ քաղաքում և կամ կովկասեան ունէ քաղաքում ոստիկանական ծառայող չսպանեն։ Ոչնչացնում են նաև լըր-

տեսներին, և սպանողները մեծ մասամբ անյայտանում են, այնպիսի ճարպիկութեամբ կատարում են այդ բոլորը։ Մեծ Պառն շատ եկեղեցիներում ժողովրդին կոչ էին կարդում որ դիմուեն և պատրաստ լինեն, գործեն միացած։ Բանն այն է որ ամբողջ Ռուսիան է ալեկոծութեան մէջ։

Նոր-Գարշի խմբագիր Սպանդար Սպանդարեանը վերադարձաւ աքսորից և շուտով թերթը կը սկսի հրատարակել գիրքը մեծացրած։ Աքսորականներից շատերը, որոնք քաղաքական յանձաւորներ էին ճանաչւած, ետ եկան, ի թիւս այլոց և Նահապետ վրդ Նահապետեանը, որ 3-4 օր առաջ եկաւ և ճանապարհուեց Էջմիածին։ Այս գիտնական քիմիկոս վարդապետն աքսորուեցաւ 1896 թէ 97ին և ցարդ Ռուսաստան էր։ Նաև Վահան վրդ Տէր-Գրիգորեանը, որը նոյնպէս աքսորուած է, սակայն դեռ ետ չի եկել։ Եւ դարձաւ նաև հմուտ քարոզիչ Բէնիկ վարդապետը։

Ռուս հրապարակախօս և Բագուի նախկին քաղաքագլուխ Աղէքսանդր Նովիկովը մի նամակով, որը հազարներով տարածում են, դիմել է Բագուի նահանգապետ իշխան Նակաչիճէին (ի հարկէ՛ նրա կենդանութեան ժամանակ) և փառաբանելով ապացուցանում է որ Բագուի կոտորածների պատճառը նա է, Նակաչիճէն։ Աղէտի ժամակ սպանուած Լալանեանների որբերը նոյն Նակաչիճէի դէմ դատ են բացել և պահանջում են 50,000 ռուբլի վնաս։

Բագու գնացողներին միշտ խուզարկում են, զէնքերը գրաւում։ Քաղաքը միշտ սարսափի մէջ է, վախնալով թէ մի գուցէ գէպքերը կրկնուեն։

ԹՈՒՐԻՒՆՅ ՉՈՐՍ ԿՈՂՄԸ

ՊԱՆՔԱՆՆԵՐԸ

Քանի մը շաբաթ առաջ Թուրքիոյ և Ռումանիոյ դիւանագիտական յարաբերութիւնները պահ մը լարւեցան։ Երկու երկիրներուն միջև անցուղաւ մը պատահեցաւ որ գրեթէ պարզ յիշատակութեան մը արժանի եղաւ միայն։ Նանեաի Վալին՝ Ռումանիոյ հպատակներէն Քուցօ-Վալաքներ ձերբակալած էր, որոնց մէջ կային ռումէն վարժարաններու տեսուչներ ալ։ Վալին բանտ դրաւ անոնցմէ մէկ քանին և մընացածն ալ չողենաւ դրաւ ու զրկեց իտալիա, որ իրենց հայրենիքը չէր և ուր ո'ւէ գարծ չունէին անոնք։ Կարծես Վալին գանոնք աքսոր զրկել ուղած ըլլար։

Երբ Ռումանիոյ կառավարութիւնը վերահասուեցաւ իրողութեան, թագաւորը՝ իր կ. Պօլսոյ գործակատարին միջոցաւ՝ յանդիմանանքներ ուղղեց թուրք կառավարութեան՝ առանց գրգռումի ու առանց պատճառի գործուած այդ արարքին համար։ Ռումանիոյ թագաւորը պահանջեց որ Վալին պաշտօնակ ըլլայ և Մակեդոնիոյ մէջ Քուցօ-Վալաքներուն և իրենց դպրոցներուն իրաւասութիւնները անմիջապէս ճանչցուին։ Ռումանիոյ թագաւորը հազիւ քանի մը օր պայմանաժամ կուտար թուրք կառավարութեան՝ իր պահանջներն ընդունելու և գանոնք պաշտօնապէս հաղորդելու համար և հակառակ պարագային՝ կըս պառնար անմիջապէս խզել թուրքիոյ հետ ամէն յարաբերութիւն։ Հրամայական ու վճռողական բան մը կար Ռումանիոյ թագաւորին ընթացքին մէջ՝ որ յայտնի կ'երևէր։ Սուլթան Համիտ պահ մը շփոթեցաւ ու անմիջապէս՝ ինչպէս սովոր է այդ տեսակ ծանրակը՝ չիւ պարագաներու՝ դիմեց իր բարեկամին, Գերմա-

նրոյ կայսեր: Վիլհելմ Բ. խրատ տուաւ իրեն թէ Պալքաններու մէջ ո'ւէ խնդիր յարուցանելու համար տանները խիստ անպատեհ էին և կրնային կորստաբեր ըլլալ Թուրքիոյ համար: Տարակոյ չիկայ թէ Վիլհելմ Բ. խնդիրը Գերմանիոյ շահերու տեսակէտէն քննելով այդ խրատը կուտար: Ապտիւլ Համիտ հետեցաւ Գալէէի խրատին և տեղի տուաւ Ռուսմանիոյ պահանջներուն: Վային պաշտօնանկ եղաւ և Քուչո-Վալաքները Թուրք կառավարութեան կողմէ ճանչցուեցան իբր իրաւունքներ ունեցող հասարակութիւն մը Մակեդոնիոյ մէջ:

Խնդիր է, սակայն, թէ ի՞նչ պիտի ընէր, ի՞նչ միջոցներու պիտի գիտէր Ռուսմանիա, միթէ պատերազմ պիտի յայտարարէ՞ր Թուրքին դէմ, եթէ այս վերջինը տեղի չիտար: Պալքանեան երկիրներու և գործերու վիճակը այնպէս կը ցուցնէ թէ Ռուսմանիա պատրաստ էր՝ Պուլկարիոյ հետ միացած՝ կռուիլ Թուրքին դէմ, քանի որ այդ երկու երկիրները գիտեն թէ Թուրքին դէմ կռուի մը մէջ իրենք առանձինն պիտի չի մնան և թէ Սերպիա ու Յունաստան, թերևս Մօնթէնէկը, իրենց առանձնայատուկ շահերու պաշտպանութեան համար, իրենց միջամտութեամբ պիտի տըկարացնէին Թուրք ուժը:

Սա պարագան՝ թէ Պալքանեան երկիրները հիմա աւելի քան երբէք իրենք զիրենք ազատ կը զգան ռուսական մղձաւանջէն և թէ այնքան չեն վախնար Աւստրիոյ ազդեցութենէն ու նոյնիսկ անոր աննպաստ միջամտութենէն՝ կարելի կ'ընէ մեզի հաւատալ թէ Պալքաններու մէջ կրնար պատերազմ ծագիլ Թուրքիոյ դէմ՝ նոյնիսկ ամենաչնչին պատրուակով մը:

Ասկէ առաջ Ռուսիոյ կամքէն ու շահերէն կախեալ էր Պալքանեան ցեղերու ճակատագիրը: Ռուսիոյ ջախջախութեամբ Մայր Արևելքի մէջ, անոր անկազմակերպ վիճակն ու տկարութիւնը ներքնապէս և անոր ընդունմը՝ այսօր՝ միջազգային դիւանագիտական հաշիւներէն՝ ամենէն մեծ առիթը կը նկատեն իրենց համար Պալքաններու փոքրիկ պետութիւնները: Առաջ թերևս իրենց ընելիք բոլոր գոհողութիւններէն Ռուսիան պիտի օգտուէր, որովհետև անիկա պիտի ըլլար վերջնական բառն ըսողը: Այսօր կացութիւնը հիմնովին փոխուած է:

Եւ ոչ ալ անոնք արդէն անցեալին մէջ շատ վախցած են Աւստրիայէն որ՝ առանց Ռուսիոյ աջակցութեան ու շահակցութեան պիտի չի կարենար ազդու միջամտութիւն մը գործել: Աւստրիա ներքին ցեղային անվերջանալի կռիւներով այնքան տկարացած ու բզբտուած է որ Ծրանց ձօղէֆ կայսրը, իր ծերութեան օրերուն, պիտի չուզէ արեան գնով միջամտութիւն փորձել Պալքաններու մէջ:

Ռուսիոյ և Աւստրիոյ այս վիճակը նորէն Պալքանները կը փոխէ «վառօղի շտեմարանին», ինչպէս կ'ըսեն, և՛ մէկ օրէն միւսը՝ անակնկալ կայծ մը կրնայ գայն պայթեցնել:

Համամարդկային տեսակէտով, ո՞րքան փափաքելի և իրենց ազգային շահերու ու ճակատագրին տեսակէտով ո՞րքան նպաստաւոր ու նպատակայարմար պիտի ըլլար եթէ Պալքանեան երկիրները ընդհանուր դաշնակցութեան մը անդամները նկատէին իրենք գիրենք արտաքին թշնամիին դէմ ու ներքնապէս միասին միշտ՝ եթէ այդպէս կ'ուզէին՝ ազատ ու իրարմէ անկախ: Դժբաղդաբար լեզուի, կրօնքի և ցեղի տարբերութիւնները, սրոնց համար պօքալի ու ամօթալի կռիւներ վերջ չեն գտներ երբէք, իրականացուի հո-

ղին չեն մօտեցնէր Պալքաններու զաշակցութեան այդ ծրագիրը: Գերակշիռ դիրքերու և աւելի ազատ կեանքերու ձգտող այդ ցեղերը ի վնաս իրարու շարժիլ ուխտած են կարծես ու անոնցմէ իւրաքանչիւրն ինք ու միմիայն ինք բացարձակապէս օգտուիլ կ'ուզէ ներկայացող առիթէն, առանց զիջանելու անկէ բաժին հանել իր դրացիին համար:

Եթէ՝ Ռուսմանիոյ սպառնալիքին տակ՝ Ռուսման-Պուլկար համաձայնութիւն մը կրնայ տեսնուիլ, ապա կա բարեգուշակ նշան մըն է: Թուրքը դիւրաւ յաղթեց յոյն բանակին, բայց Ռուսմանիոյ և Պուլկարիոյ միացած բանակը դիւրին պատառ մը պիտի չըլլար իրեն համար: Ռուսմանացիները Փլէվնայի ճակատամարտին և Պուլկարները Սերպիոյ դէմ իրենց կռուին մէջ ցուցին թէ իրենք կռուիլ գիտեն: Ասկէ զատ Պուլկար բանակը զանցառելի քանակ մը չէ երբէք, ինչ որ Եւրոպացի հաճութեան ու զինուորականներ կը վկայեն:

Տրուած ըլլալով Ռուսիոյ և Աւստրիոյ վիճակը, Պալքանեան երկիրներու երիտասարդ ըլլալն ու փառատենի ձգտումները և տրուած ըլլալով Թուրքը հարձակուելու և զայն վանելու, վտարելու իրենց դարսւրբ բնագիւղ, անկարելի է չի տեսնել թէ Մօտաւոր Արևելքի հարցը կրնայ մէկ օրէն միւսը պայթիլ:

Ու մարդ կը փորձուի հարցնել թէ Անգլիա, Ճըրմանսա և Իտալիա պիտի չի մաղթէին արդեօք Արևելեան Հարցը իր ամենէն վտանգաւոր ու սուր հանգամանքներով վերարծարծուած տեսնել, քանի որ այդ տեսակ վերարծարծում մը պիտի ստիպէր Գերմանիան մեղմացնել կամ վերջացնել իր Մարօքեան խնդիրներն ու սպառնալիքները: Մօտաւոր Արևելքի մէջ իր շահերու պաշտպանութեան փութալու համար:

ՄԱԿԵԴՈՆԻԱ

Մակեդոնական խնդիրը հետզհետէ կը կնճռոտի ու տեղի կուտայ նորանոր մտահոգութիւններու: Քանի մը ամիսէն կը վերջանայ Միւրցթէի բարեկարգութեանց գործադրումին համար հարկաւոր ներկատու երկու տարուան պայմանաժամը: Այս առթիւ եւրոպական մամուլին մէջ երեցած տեղեկագիրներն ու հսկողները կ'եզրակացնեն աւստրո-ռուսական ծրագրին կատարեալ անակութեանը: Մակեդոնիոյ վիճակը զգալապէս չէ բարեփոխուած, և՛ ընդհակառակը՝ ստեղծուած նոր պայմանները կարծես ալ աւելի ձեռնուռ եղած են թրքական էնթրիկներու և Ղիլքին թշնամութիւններու, որոնք կը շարունակուին յարանուս ուժգնութեամբ: Ելեմիական բարենորոգմանց նոր ծրագրին ալ՝ որուն շուրջ պետութիւնները համաձայնած կ'երևին և որ գործադրութեան պիտի դրուի միջազգային քօնթրօլի մը տակ, չի խոստանար կացութիւնը արմատապէս բարելաւել: Արդէն իսկ Սուլթանի կառավարութիւնը ոգի իբռին կը հակառակի այդ ծրագրին, և իր սովորական միջոցներով կը նկրտի անկարելի դարձնել զայն: Միւս կողմէն՝ կը ջանայ հետզհետէ աւելի թունաւոր ու անողորմ դարձնել մակեդոնական ընդդիմարդ ցեղերուն երբևէ մրցակցութիւններն ու հակառակութիւնները: Հիմի փաշայի նենգամիտ ու խորամանկ գործունէութիւնը կը ձգտի շարունակ այդ նպատակին, որուն համար գործածուած միջոցներէն մէկն ու նորագոյնն է վերջերս Թուրք կառավարութեան ձեռնարկած թուահամարը մակեդոնական բնակչութեան: Այս կամայական ու ամէն գիտական հիմէ զուրկ թուահամարը, որ բնաւ նկատի չառնէր մակեդոնական ուրոյն ցեղե-

բու աղգային գիտակցութիւնն ու դաւանանքը և Սա-
կեդոնիոյ աշխարհագրական սահմաններն իսկ կը տե-
ղափոխէ՝ աւելցնելով անոր վրայ ամբողջ քաղաքներ
որ անոնց չեն վերաբերիր, նախ կը ձգտի իսլամ տար-
րի ջախջախիլ մեծամասնութիւն մը ցոյց տալու, և
յետոյ՝ սկիզբնաւ իւրաքանչիւր մակեդոնական սո-
ցիալական առանձին առնուած՝ նպաստաւորելով փոք-
րաթիւ ազգութիւնները ի վնաս մեծաթիւներուն, և
ստեղծելով չէզոք քրիստոնեաներ, որոնց ո՛նէ՛ ազգու-
թիւն չի ճանչնար: Պուլկար, Հելլէն ու Սերպ տար-
րին ալ՝ զատ զատ՝ կը ջանան իրենց թուահամարը
կատարել՝ իւրաքանչիւրն իր թուական գերազանցու-
թիւնն շեշտելու գորաւոր ձգտումով: Մրցումը աւե-
լի քան երբէք բուռն է Պուլկար և Հելլէն շարժում-
ներուն միջև: Այս վերջինները փոխադրածաբար
կ'ընդունին պաշտօնական թուահամարի մը սկզբուն-
քը միանգամ ընդ միշտ ապացուցանելու համար Մա-
կեդոնիոյ Պուլկար կամ Հելլէն տարրերէն մէկ կամ
միւսին թուական մեծամասնութիւնը, պայմանաւ որ
թուահամարը ճշգրտութեան և ուղղամտութեան ա-
մէն երաշխաւորութիւն ապահովող պայմաններու
մէջ կատարուի, բան մը՝ որ գրեթէ անկարելի է,
գէթ առայժմ:— Այս բոլոր լրագրի վէճերն ու վի-
ճարանութիւնները, սակայն, հեռի են փարատելէ վը-
տանքը, որ միշտ կը սպառնայ Մակեդոնիոյ մէջ, և
չուրջը՝ Այս մասին յատկանշական են՝ Պուլկար կա-
ռավարութեան կրօնապաշտօնական օրկան Nov-Vieki
հետեւեալ տողերը.

« Եթէ մակեդոնական բնակչութիւնը թուրքոյ
դէմ ազօրինական շարժումի մը դիմէ, կարելի չէ
յուսալ թէ այդ շարժումը սահմանափակուի Մակե-
դոնիոյ ներքը՝ առանց տարածուելու դրացի Պեւա-
թիւններուն մէջ որոնք աւելի աւելի շահագրգռուած
են մակեդոնական խնդրով, որովհետեւ պայմանները
բոլորովին տարբեր են այսօր՝ քան ինչ որ էին երկու
կամ երեք տարի առաջ... Պուլկար իշխանապետու-
թեան, ինչպէս և թուրքոյ, մեծագոյն շահը կը պա-
հանէ որ Մակեդոնիոյ բարեկարգութեան խնդիրը
օրինական եղանակով մը լուծուի: Անկա կ'ազգէ
պաշտօնակիր այն դէպքերուն մասին՝ որոնք կրնան
պատահիլ Պալքաններուն մէջ՝ եթէ Մակեդոնիոյ կա-
ռութիւնը չի բարելաւի հարկաւոր բարեկարգութիւն-
ներով՝ որպէսզի իշխանապետութիւնը կարող ըլլայ
հանդարտօրէն հետեւի իր զարգացումի բնական ճամ-
բուն: Անկա կը ցաւի միայն տեսնելով որ թուր-
քիսն՝ հակառակ իր և իշխանապետութեան շահերուն՝
կը հետեւի քաղաքականութեան մը, որ կրնայ յառաջ
բերել դժբաղդ բարդութիւններ, որոնք բնոյթն ու-
նին խանգարելու խաղաղութիւնը իր սահմաններուն,
ի՛նչ պէս նաև դրացի Պետութիւններուն մէջ»:

ԱՐԱՅԻԱ

Թէև վերջնագոյն լուրերը բնոյթ ունենան մեղմ-
ցնելու արաբական յաղթական շարժումին շուրջ եւ-
րոպական յառաջապահ մամուլին մէջ եղած չափազանց
լատտես ենթադրութիւններն ու տեսութիւնները,
բայց և այնպէս աւելորդ չենք սեպեր հոս ամփոփել
անոնց հական մասը:

Մօտաւոր Արեւելքի ինդիւրներուն լատտեղեակ ու
հեղինակաւոր անձնաւորութիւններու կարծիքով՝ ա-
րաբ ազատամարտական շարժումը կը ձգտի ո՛չ միայն ա-
րաբ թերակղզիին անկախութեան, այլ նաև ազատա-
գրութեանը արաբական աշխարհին, որ իր ճիւղաւոր-
ութեանը կը տարածէ մինչև Պաղեստին, Սիրիա,
Իրիւզեմէլ: Օսմանեան տիրապետութեան անջատու իլ-
ուզող տարրը տարբերութիւն չի դնէր միւսիւրման
արաբներու և կաթոլիկ-քրիստոնեայ, չոյն իսկ օթո-
սօքս արաբներու միջև: Անկա կը բաղձայ, ոչ սոսանց

պատրանքի, հաստատել անսահման կայսրութիւն մը,
որ պիտի տարածուէր Դամասկոսէն Մէքքէ և Իսկէն-
տէրուէն Պաղատա, Կարմիր ծովու եզերքէն Եփրա-
տի և Տիգրիսի ափերը: Այսպէսով Թուրքոյ գոյու-
թիւնն իսկ է որ վտանգի կը դրուի: Սուլթանին կայ-
սրութիւնը՝ Եւրոպական Թուրքոյ մէջ քրիստոնեա-
ներէ (սոսանց հաշուելու ալպանացիները) սպառնացուած
և Ասիական Թուրքոյ մէջ արաբազգէն՝ սոսկալի սազ-
նապ մըն է որ պիտի անցնէր: Բայց ասիական հեռի է
հաւանական ըլլալ: Եւրոպան, որ այդ էն շատ հրաշք-
ներ գործած է երկարելու համար « Հիւանդ Մար-
դուէն» կեանքը, պիտի փութայ անգամ մըն ալ օգնու-
թեան հասնիլ անոր: Եւ ամենէն առաջ, Գերմանիան
է որ պիտի միջամտէր Թուրքերու և Արաբներու մի-
ջև, քանի որ իր շահը կը պահանջէ պահպանել թուր-
քիան, և անոր շնորհիւ իր նոր գաղթաւայրը՝ Փոքր-
Ասիան, ուր գերմանական ներմուծումը կը հաստա-
ւի վիթխարի ձեռնարկին հետ Պոլսոյ-Պաղատա-Պարս-
երկսթուգիին, որ այդ էն կը բանի Պոլսոյ և Էրէզիլի
միջև: Բայց հոս է որ երեւան կուգայ Անգլիոյ դերը:
Ասիական Թուրքոյ մէջ գերմանական տարածումէն
վրդովուած՝ Անգլիա ծուռ աչքով կը նայի Պարսսի
երկսթուգիին, որ Գերմանիան կը մղէ գէպի Պարս-
կական ծովածոցը: Անգլիան՝ այս պարսպային՝ սն-
դոք թշնամի մըն է Թուրքոյ և ոչ նուազ անողոք
մրցակից մը գերմանիոյ: Այս հակառակութեան ու
մրցակցութեան հիմերուն վրայ է որ Անգլիան՝ մէկ
կողմէն՝ նպաստաւորելով Արաբները, և Գերմանիան՝
միւս կողմէն՝ բարեկամ և պաշտպան հանդիսանալով
Թուրքոյ՝ ընդհարում մը անխուսափելի պիտի ըլլայ
այս երկուքին միջև:

Ինչ որ ալ ըլլայ, արաբական ապստամբութիւնը
վերին աստիճանի ծանրակշիռ երևոյթ մըն է որ չի
կրնար վրիպիլ Եւրոպայի ուշադրութենէն: Արաբական
դէպքերը լոկ տեղական նշանակութիւն մը չունին,
անոնք լուրջ հետեւանքներ կրնան ունենալ Արեւելեան
Խնդրին վրայ՝ որուն մէկ նոր փուլն է զոր երեւան կը
բերեն:

Հայկական տեսակէտէն նկատելով՝ արաբական
շարժումը՝ թէև կը նպաստէ մեզի Թուրքին մահացու
ուշադրութիւնն ու քանդիչ գորութիւնը մենէն հեռու
զբաղեցնելով, բայց մեծ ազդեցութիւն մը չի կրնար
ունենալ հայկական նահանգներուն վրայ: Բոլորովին
տարբեր պիտի ըլլայ եթէ անկա տարածուէր մինչև
Հալէպի, Պաղատաի և Տիարպէթի վիլայէթները, և
սպառնար՝ Միջագետքի մէջ՝ ո՛չ միայն Պոլսոյ Խալի-
ֆային գորութեանը, այլ նաև գերմանական շահե-
րուն, ինչ որ դեռ հաւանական իսկ չէ:

Արաբական շարժումին երեւան բերած ամենէն
յատկանշական իրողութիւններէն մէկն ալ սա է՝ թէ
Իսլամութիւնն իր ինուրանով՝ համեմատելի չի պահեր
այլ ևս Թուրք բռնաւոր տիրապետութեան տակ՝ իս-
լամ ցեղերը: Մինչև այս վերջին տեսնելու, Օսման-
եան պատմութեան մէջ տեսնուած չէր իսլամ ժողո-
վրդի մը կողմէն ո՛նէ՛ անջատողական շարժում, ո՛նէ՛
յեղափոխութիւն: Արաբ, Քիւրտ, Ալպանացի ևն. ոչ
միայն կրած են Օսմանեան լուծը, այլ պայքարած են
զայն թօթուել ուզող քրիստոնեայ ցեղերուն դէմ, և
անոնց է որ Թուրքիան կը պարտի իր պատերազմա-
կան ամենէն փայլուն յաջողութիւնները, ինչպէս նաև
իր պատմութեան ամենէն արեւնոտ էջերը: Կրօնական
կապը թուրքալ կը թուի հիմա և ազգային զգացում
է որ կ'արթննայ այդ իսլամ ցեղերէն գոնէ մէկ մա-
սին մէջ: Ազգային ինքնուրոյնութեան այս զգացում
է որ կը մղէ իսլամ արաբները, գոնէ զանոնք ընդհի-
լու մղող պետերը, միանալու իրենց քրիստոնեայ զ-
ղակիցներուն հետ՝ թօթուելու համար թուրք սլի-
ւած լուծը:

ՅՆՂԱՓՈԽԵԼՆԵ ԴԷՄՐՆԵՐ

ԺՕՐԺ ԿՈՒՍԻՕ

Ա.

Ժամանակակից Յունաստանի ամենէն համակրելի, ամենէն ուշագրաւ ու անձնուրաց դէմքերէն մէկն եղած է Կուսիօն, պարտաճանաչութեան կրօնքին ջերմեռանդ դաւանաւոր մը, ազնիւ ու լայն ձգտումներով մարդ մը, որ մշտապէս տարփանքով մը սիրած է իր հայրենիքը՝ անոր փառքի ու մտայնութեան պանծալի օրերուն վերադարձը երազելով միշտ:

Յունաստանի տաղնապն ու ցաւերը՝ օրը օրին ու անընդհատ, կ'ալէկոծէին իր մշտապէս առոյգ սիրտը՝ առանց երբէք կարենալու համակել զայն ո'ւէ ջլատիչ վհատութեամբ:

Իր ցեղին ամուր վերակազմութեան ու մեծազօր Յունաստանի մը վերակերտումին սատարել՝ ամէն զոհաբերութեամբ, — այս էր իր գերազոյն տենջանքը, որուն կարկառեցաւ միշտ իր բոլոր հոգիով, և խորիստ ու գեղեցիկ գործունէութեամբ մը:

1843 ին աշխարհ եկած է Կուսիօն՝ այնպիսի թուականի մը, ուր դարերու գեանանախանձ սարկութեան և աղէտներու մօրատին մէջ թմրած, ալլասերած Յունաստանը՝ 21 ի տաժանաւոր ու կարմիր երկունքներովը վերածնած, իր պատիւն ու ազատութիւնը բռնաւորութեան ամենօրեայ աղարտանքէն դեռ նոր դուրս խլած՝ անխուսափելի ինքնամոխիութեամբ մը իր օճախը վերականգնել կ'աշխատէր՝ ազատ շունչով և, կարելի է ըսել, անկաշկանդօրէն գործադրելով իր ճիգը՝ դէպի ազգային լաւագոյն ճակատագիր մը, դէպի վաղուան կեանքը:

Յոյն ժողովուրդին սգաւոր հոգին՝ 21 ի վեհանձն յանդգնութեանց, զիւցաղնական պարտութեանց ու դժուարին յաղթութեան անմոռանալի յիշատակներովը կ'ապրէր տակաւին:

Աւերումներու, կորուստներու, յուսալքիպումներու, ջարդերու խռովիչ մղձաւանջը դադրած էր զինքը տիւ և զիշեր հալածելէ: Դադրած էր մեծ ու սպառնական մրրիկը, բայց դեռ անհետացած չէին բոլորովին տխուր աւերակները, որոնք երեք հարիւր հազար արգաւանդ կեանքերու գերեզմանը դարձած էին: Իւրաքանչիւր փրատակ՝ արիւնոտ ու խանձած՝ 43 ի երիտասարդութեան հոգին կը փոթորկէր՝ պանծալի քաջագործութեանց առանդութիւններ քանդակելով ամենուն մտքին ու սրտին մէջ:

Ու այս թուականներուն դեռ կ'ապրէին 21 ի հերոսներէն շատեր, որոնք Հայրենիքի փրկութեան կրօնքը ապրած էին՝ բռնութեան կատաղի ոյժին հետ չափուելով, յեղափոխութեան բոլոր դերբուկներն անցնելով և հազիւ ճողպարած ըլլալով թշնամիին ումբերէն, որոնք Հայրենիքին կուրծքն ակօսած էին անխընայ: Դեռ կ'ապրէին կտրիճներ, որոնք իրենց հայրերուն ստրկական ու համակերպող անցեալը քաւեցին՝ հլու կրաւորականութեան մը մէջէն անվեհեր ու խըստապարանոց վաղելով դէպի Մահը, որպէսզի կեանք տան օրհասական Յունաստանին: Անոնք՝ կենդանի բարրաբով՝ նոր սերունդին կը պատմէին հիմա իրենց կարծեկիցներուն ողբակիցումը, իրենց ջլատիչ ու վերիժառու գիմադրութիւնները, իրենց անդուռ ու վայրագ կռիւները, որոնք ամբողջ վեց տարի տեւեցին և որոնց չքեղ արդիւնքն էր ներկայ ԱՅԱՏՈՒԹԻՒՆԸ: Բայց, աւա՛ղ, այդ արդիւնքը՝ ինքնին թանկագին՝ կիսկատար էր դեռ ևս, և յունական երկիրներուն մէկ մասը պիտի շարունակէր դարձեալ կրել իր գերութեան շղթաները՝ նոյն Մահիկին տակ, որ այնքան չարաբանաւ եղած էր ամբողջին համար:

Ներխուստարգ յոյները ամէն օր կը լսէին 21 ի ապրտամբութեան և անոր հետեանքներուն ամբողջ մանրամասնութիւնները: Քարապիններ կ'երազէին ա-

նոնք ամէն օր, Քլէֆթներ, Բալիգարեաներ, և ասպատակներ կ'երեւակայէին շարունակ: Գեղեցիկ ու տենդաւառ շրջան մըն էր ասիկա, ուր հայրենասիրութիւնը կրօնական աղանդի մը պէս կը դառնալիս զըզրոցներուն մէջ՝ ուսանողութեան յիշեցնելով անընդհատ այն խանդակաթ պարտականութիւնները, զորս Յունաստանի ազատուած մասին զաւակներն ունէին՝ դէպի իրենց միւս, դեռ ևս ստրուկ եղբայրները: Օգնել անոնց, խորտակել անոնց շղթան՝ յունական լուագոյն դործիչներու տեական բրօքականաւ և ժողովուրդին հայրենասիրական դաւանանքն էր ատ:

Կուսիօ՝ այսպիսի շրջանի մը ծնած, այսպիսի դատարարականութեան մը աւագանէն անցած՝ այսպիսի մը զուգնեցող տակ մեծցած՝ իր սիրաւ վաղուց օթեան ըրած էր հայրենանուէր խանդավառութեանց և ապատական գաղափարներու:

Կրնանք ըսել, ազգայնամոլ մըն էր ԺՕՐԺ Կուսիօ, բայց ցեղային ատելական նախապաշարումներուն սուրբուհի չի դարձաւ բնաւ: Կայն էր իր սիրաւ և ուրիշ բաղդակից ազդերու վերաբերութեամբ, մանաւանդ, բարեկամական համակրանքով տրամադրուած էր միշտ:

Դաժան ու անհաշտ ատելութիւն մը ունէր, անհասարակ, դէպի անարդարութիւնը, դէպի անհեթեթ ոյժին զարհուրելի շարիքները, դէպի բռնութիւնը:

Կուսիօն բաւական խնամոտ կրթութիւն մը ստացած էր՝ երբ կեանքի պայքարին մէջ մտաւ: Բացի իր մայրենի լեզուէն, ծանօթ էր Փրանսերէնի և իտալերէնի, որոնց շնորհիւ յաջողեցաւ, առաջին անգամին, կարեւոր պաշտօններ ձեռք բերել, եղիպասոս, զանազան հաստատութեանց մէջ:

Իր անսպառ խանդավառութիւնը, իր անկեղծ ու գիւրահաղորդ բնաւորութիւնը, հանրային օգտակար ձեռնարկներուն ինքնամատոյց ու եռանդալի անակցութեան իր յօժարամտութիւնը համակրելի դարձուցած էին զինքը եզրիդաստի յոյն և այլ հասարակութեանց ընտրելագոյն մասին: Իր բոլոր սրտով եղբայրական հաղորդակցութեան մը մէջ էր, մասնաւորապէս, անոնց հետ, որոնք ազգային նուիրական ճիգի մը և ազնուագոյն ձգտումներու հետամուտ էին, իրենց հայրենիքի փրկութեան դատին տալով ինքզինքնին: Պարկեշտ, ժիր և իր պարտականութեանց գերին դարձած մարդու համբաւ մը չինքն չուտով, ճշմարիտ արժանաւորութեամբ: Ազգի կը շահէր: Բայց ստակի աղտեղիչ կրքերը չիկրցան աղարտել, չի կրցան խաթարել անոր ազնիւ նկարագիրը: Ու շատ կանուխէն տիրական ազաջոյցներ տուաւ թէ շահախնդրութեան համար ծնած չէր ինքը:

Հետզհետէ դաժան նիւթական փայլուն յաջողութիւններն իսկ անզօր դաժնեցան իր գաղափարներն այլայլելու, արդարութեան և ազատութեան համար կռուելու իր ձգտումները ծայրատելու, հանրութեան ծառայելու իր կամաւորութիւնը չէզոքացնելու:

1866 ին, երբ իտալական Միութեան պատերազմը ծագեցաւ, Կուսիօ՝ իր աչքերը դէպի ըմբոստացում սեւեռեց մէկէն, իտալի ծարաւի իր երիտասարդ հոգիին խորէն հզօր ու անգիմադրելի մղում մը գգացան դէպի կռիւ, դէպի անոնք, որ իտալիոյ սուրբ դատին ուխտեալ անձնութիւններու անպարտելի բանակը կը կազմէին, — կարիպալտեանները:

Ա՛լ վարանում չի կար: Ընտանիք, պաշտօն, դիրք, ամէն ինչ թողուց և՛ իր կամաւոր՝ գնաց Թիրօլ, ուր հերոսաբար կռուեցաւ ու այն ատեն միայն հեռացաւ ճակատաւայրէն, երբ ծանրապէս վիրաւորուած էր արդէն:

Ծունկին մէջ գնդակ մը, ու կուրծքին վրայ պատույ և քաջութեան մետալ մը ստացած՝ վերադարձաւ եզրիպասոս:

(Շարունակելի)

ՀԱՆՑԻ՛ To the Editor of "HENTCHAK",
P. O. Box, 1731 Boston, Mass., U. S. A.